

УДК 82-311.6(161.2)«19»

НАЦІОНАЛЬНА МИНУВШИНА В АНАЛІТИЧНОМУ ДИСКУРСІ МИКОЛИ СИРОТЮКА

Віннічук А.П.

Вінницький державний педагогічний університет
імені Михайла Коцюбинського

У статті розкрито особливості художнього мислення М. Сиротюка. На основі аналізу історичних розвідок та фольклорних творів визначено джерела написання роману «На крутозламах». Досліджено історичну та художню правду, виокремлено аспекти письменницького домислу та вимислу. Здійснено художній аналіз роману, основний акцент зроблено на постатях Сави Чалого, Петра Чалого, Гната Голого та ін. Виокремлено основні ознаки прозописьма М. Сиротюка.

Ключові слова: історична правда, художня правда, вимисел, домисел, документалізм, фольклоризм.

Актуальність дослідження. Для сучасного читача творчість Миколи Сиротюка є мало-відомою. Оскільки творча активність цього письменника припадає на 60-80-ті роки ХХ століття, а це той час, коли митцям доводилося послуговуватися езопівською мовою, вдаватися до натяків та евфемізмів, переглядаючи написане крізь призму самоцензури. Критика до творчого спадку Миколи Йосиповича виявилася аж надмір стриманою, причиною цього є, по-перше, опрацювання письменником історичної тематики (доволі дражливий момент, позаяк не кожен у ті часи міг писати так, як, скажімо, Натан Рибак), а, по-друге, його твори не сягали епічних висот у художньому моделюванні національної минувшини, хоча репрезентували добротню опрацьований матеріал. Отже, не слід беззастережно відкидати художній набуток письменника, який творив за «совєтської» доби, адже саме такі митці, усвідомлено чи спорадично занурюючись у сенс життєвих реалій, зосібна, в героїку національної минувшини, розхитували радянські ідеологічні доктрини «зсередини». Художня модель героїчного минулого, представлена в прозі М. Сиротюка, слугує формуванню історичного мислення, глибшому розумінню особистістю власного місця в соціумі, віднайденню шляхів до самопізнання й самоствердження. Від-

так ім'я письменника заслуговує на реабілітацію, а його спадщина – на повернення до активного мистецького життя.

Простежимо історизм художнього мислення М. Сиротюка на прикладі роману «На крутозламах» (1980), над яким автор розпочав роботу значно пізніше, ніж над багатьма іншими творами. Однак за описаними подіями (перші гайдамацькі заворушення у ХVIII ст., російсько-турецька війна 1735-1739 рр.) роман є органічним початком епічного циклу письменника про гайдамацькі рухи. Попри дещо спрощену сюжетну канву, уповільнений розвиток подій, відсутність своєрідних характерів, заслуговує на увагу тяжіння прозаїка до психологічного вмотивування вчинків героїв. Центральною постаттю у романі є Сава Чалий – відважний ватажок гайдамаків, який, зрадивши товариство, перейшов на службу до поляків.

Відразу зауважимо, що образ Сави вийшов у М. Сиротюка якимось прямолінійно-спрощеним. Захопившись відтворенням зовнішніх подій, окремих обставин, прозаїк багато втрачає на глибині і яскравості художнього виявлення людського характеру. Примітно, що Чалий М. Сиротюка (і це помітно відрізняє його версію від інших) практично зовсім позбавлений позитив-

них рис. Уже замолоду сміливий і мужній Сава не був людиною слова, жив виключно для себе. Як говорить батько, Карпо Чалий, Саву «...Бог не скривдив, роздаючи людям відвагу та мужність, але він надміру запальний, гоноровий, якийсь кручений і хисткий...» [5, с. 48]. Навіть поляки обурювалися його гоноровитістю, нестримним прагненням до слави, комфортного життя та невідкладним характером.

Причини переходу Чалого до гайдамаків не знаходять у романі достатнього художнього обґрунтування. Дізнаємося лише, що, очоливши повстанський загін, він швидко здобув славу й визнання, про які мріяв. Саву бояться поляки, а схоплені ними гайдамаки називаються його ім'ям. Зі слів козацького ватажка Харка читач дізнається, що колишній сотник князя Любомирського «...підняв надвірників, кликнув охотників – і пішло-о. Чи місто, чи село, фільварок або економія – нема йому ні припину, ані угаву, як весняній воді, що зірвала греблю. Весь у кармазинах, кінь під ним грудастий, за поясом пістолі, в руках шаблюка золота» [5, с. 79].

Сава-гайдамака добре усвідомлює всю складність тогочасної суспільно-політичної ситуації, проте не відстоює інтереси жодної з конфліктуючих сторін. Головне для нього – слава. Подумки звертаючись до батька, Сава розмірковує: «Ох, батьку, батеньку. Суворий ти еси, крутий, хоч і справедливий. Чи вірною дорогою пішов? Покинув комаргородську домівку, загубив дружину, змарнував молодість, життя. Твій син спробує віднайти інший шлях – веселіший і приємніший. Щоб повною мірою досягнути все – кохання, щастя, розкіш. Важко? Дорого коштуватиме? Можливо. Але дешеве м'ясо пси їдять» [5, с. 176]. Чалого дратує навіть те, що Грива, Кравчина, інші ватажки турбуються про харчові запаси на зиму, про консолідацію розпорочених гайдамацьких сил із метою здобуття «могутніх» фортець, міст і не на короткий час, а назавжди, щоб стати зрештою справжніми господарями на своїй землі. Його гасло – «куй залізо, доки гаряче, йди вихором, бий, пали, хапай і бенкетуй» [5, с. 185].

М. Сиротюк уводить у свій твір розповідь про ув'язнення Чалого в Білоцерківській фортеці «за гайдамацтво». Причиною ж арешту послужило пограбування ним грецьких купців, що могло спричинити конфлікт із Грецією. У версії М. Сиротюка, з-за ґрат майбутнього перекинчика визволили його побратими Голий і Кравчина. Інші ж гайдамацькі керманічі (Рудь, Харко, Жила, Грива) не довіряли Саві, а тому не радилися з ним і не запрошували до старшинського кола. Ясна річ, що це гнівило себелюбця, розбухуючи в ньому заздрощі. Та й раніше, на службі в Любомирського, Сава заздрило Верланові, якого було призначено «регіментарем охочекомонних» (в Речі Посполитій XVII-XVIII заступник гетьмана або командував окремої групи військ – А.В.), хоча про цю посаду мріяв сам Чалий.

Ставлення Сави до гайдамаччини автор вдало передає в його внутрішньому монолозі, зверненому до Андрія Козуба: «Гадаєш, я не люблю рідну землю?.. Люблю. І ненавиджу єзуїтів, католиків, уніатів. І пам'ятатиму свій козацький рід. Однак життя є життя. Недотепам його ламає хребти, зате розумніші окульбачують його... При-

гадується, ти обстоював гайдамаків – вони православні. Тепер, де оті твої православні? Так – твої. Бо не мої. Вони – гайдамаки, вороги моїх панів вельможних. І їм за те належить кара» [5, с. 53].

Очевидно, саме тому Чалий із легкістю пристає на пропозицію Потоцького стати сотником його надвірної міліції, як належне сприймає присвоєння звання полковника. Коли брати до уваги жорстокі розправи покруча над спійманими гайдамаками, запорожцями, то занадто «німечиними» виглядають його розмірковування про чистоту власної душі, як і побоювання зустрітися «на марсовому полі» з учорашніми побратимами. У підходах М. Сиротюка до зображення центрального персонажа неважко помітити звернення до класичної традиції, зокрібно, трагедії М. Костомарова «Сава Чалий». Обидва письменники показують героя у важкий час, на крутозламі історії, коли весь український народ став на боротьбу проти національного уярмлення. Як і М. Костомаров, М. Сиротюк тяжів до відтворення внутрішньопсихологічних суперечностей особистості, до людинознавчих первнів у художньому осягненні переломних історичних подій.

Отримавши в подарунок від поляків села Рубань і Степашки, Чалий у романі стає звичайним визискувачем рідного народу. «Поневолит нас, більшу і кращу половину городів і садків одбатував собі, півроку харчували надвірників, рубали ліс, робили ясла, жолоби, мурували груби, а він не почастував, не подякував. Жінки та дівчата й зараз пораються на кухні задарма», – говорить один із селян [5, с. 408]. Промовистою є така деталь: на пальці зрадника «кривавиться» перстень з масивним рубіном. Зображуючи особисте життя Чалого, М. Сиротюк прагне заакцентувати висунуті ідейні засади. Так, дружина Сави Мар'яна в романі неначе увиразнює зрадництво чоловіка, оскільки сама є зрадницею, прозваною письменником Іудою Іскаріотом. Свого часу, поєднавши долю з Савою, католичка Мар'яна зраджує свого чоловіка Андрія Козуба й приймає католицьку віру. Живучи з Чалим, вона встигає зустрічатися ще й із Василем і Вацлавом. Робиться це або за подарунки, або за мовчання (щоб не дізнався чоловік). Так же легко (вже після смерті Сави) Мар'яна виходить заміж за поляка Моциньського й знову приймає католицьку віру. У цьому випадку письменник близький до історичної правди. За свідченням істориків, дружина Чалого справді взяла шлюб із поручиком Моциньським, який виховував її сина і навіть залишив йому в спадок свій маєток. За історичними даними, синів Сави прізвище змінили на Цалиньський. Згадку про це зустрічаємо й у творі М. Сиротюка. Таким чином, маємо підстави для висновку про дотримання романістом історичної вірогідності в зображенні реальних постатей. Водночас наведемо у зв'язку з цим слушне спостереження Б. Мельничука: «Безперечно, що першочерговою справою для письменника, який працює над художнім освоєнням минулого, є оволодіння історичною істиною. Але... це справа дуже непроста... Річ у тім, що історична істина далеко не завжди лежить на поверхні, що документальні свідчення часом мають суперечливий, дезорієнтуючий характер чи просто кажуть не всю правду» [3, с. 24].

На загал же, М. Сиротюк був добре обізнаний з історичними джерелами про гайдамаччину. Тим часом історичні відступи в його романі, як правило, завеликі, «сухі» (розповіді про Миколу Паніна, оцінку російської політики Францією, Англією, Пруссією, цитування універсалу Залізняка, наведення «офіційного» факту розправи з кобзарями в Кодні і под.). Значно краще сприймаються ті сторінки, де історичні факти «обігруються», де вчувається «голос» художника (скажімо, розповідь про зафіксований у спогадах очевидців та історичних документах факт заборони польськими «культурниками» співу надвірними козаками пісень про Хмельниччину).

Оригінальною в романі є й художня версія покарання Чалого за відступництво. До Чорного лісу – гайдамацької Січі – приходить хворий, знесилений Карпо Чалий. Він не може власноруч звершити суд, а тому просить Голого та Кравчину скарати «недолюдка». Останнє бажання всіма шанованого запорозького отамана гайдамаки й виконують. Символічно, що, зарубавши Саву шаблею його батька, Голий ламає її: зрадою ця зброя «збезчещена», а тому не може більше слугувати в обороні України.

У романі «На крутозламі» М. Сиротюк послуговується деталями, взятими з відомої історичної балади про Саву Чалого і Гната Голого, властиво, концептуально спирається на цей уснопоетичний зразок:

Ой був старий та був сідий
 На прозвання Чалий
 Та й викохав сина Саву
 Ляшенькам на славу...
 Що пан Сава робить:
 Ляські степи об'їжджає,
 Запорожців ловить,
 По місяцям, ще й побільше
 У кайданах водить...
 Прийшов Сава з Немирова
 Та до свого дому...
 Як ускочив та пан Гнатко
 В вікно з оболону...
 Поглянув же та пан Сава
 На ясну зброю,
 Підхопили пана Саву
 На три штихи вгору.

«Ой тепер ти, старий Чалий
 Та не можеш свому Саві
 Нічого сказати,
 Бо не будеш пана Саву
 І в вічі видати» [1, с. 493-494].

Як бачимо, в народній баладі також згадується батько зрадника. У романі М. Сиротюка «На крутозламі» Карпо Чалий виступає антиподом Сави. У Карпа не склалася особиста доля: зрадила дружина, обернувся на магнатського попихача син. Проте життя не зламало його. Основне в старшому Чалому – моральна витривалість і сила натури, загартовані на Запорожжі. Саме тому козак свого часу обрали його курінним отаманом Січі. Старий Карпо не може ні виправдати, ні пережити зради сина, тому просить у Бога допомоги «завершити батьківський суд» і померти. Символічні струмені проймають наприкінці роману цей образ. Бувалий, мужній козак просить поховати його в Чорному лісі й посадити на кургані червону калину. Символіка калини на могилі – це й знак пам'яті про дорогу людину. Як добре пророцтво сприймається те, що після смерті зрадника Сави Чалого в гайдамаки Степанка народжується син. Дитина, яка побачила світ, на одностайну думку коліїв, неодмінно стане справжнім «козарлюгою», що є натяком на краще майбутнє України.

Основними ознаками роману вважаємо поєднання документальності та ліризму, пильну увагу до відтворення побутового тла й поглиблений інтерес до соціальних, національних, політичних проблем. Зміст роману свідчить про глибоке знання прозаїком історичного матеріалу, уміння проникати в світ суспільних, міжособистісних взаємин, у сферу «дражливої» національної проблематики. Адже, у монографії «Український радянський історичний роман» Сиротюк-літературознавець писав: «Від інших творів про минуле історичний роман відрізняється насамперед тим, що він воскрешає не просто давнину, а саме конкретну історію, історично-конкретний досвід попередніх поколінь. Причому реальна історія служить у ньому не лише загальним тлом, а й становить його зміст, дає йому конфліктні вузли, тобто лежить в основі всієї його художньої тканини» [4, с. 196]. Саме цього принципу завжди дотримувався Сиротюк-прозаїк.

Список літератури:

1. Исторические песни малорусского народа с объяснениями Вл. Антоновича и М. Драгоманова. – К., 1875. – Т. 2 – С. 21.
2. Коцюбинська М. Література як мистецтво слова: Деякі принципи літературного аналізу художньої мови / М. Х. Коцюбинська. – К.: Наук. думка, 1965. – С. 44.
3. Мельничук Б. Випробування істиною: Проблема історичної та художньої правди в українській історико-біографічній літературі / Б. І. Мельничук. – К.: Академія, 1996. – С. 24.
4. Сиротюк М. Український радянський історичний роман / М. Й. Сиротюк. – К.: Вид-во Академія наук УРСР, 1962. – С. 28.
5. Сиротюк М. На круто злам: Роман // Твори: В 2 т. / М. Й. Сиротюк – К.: Дніпро, 1984. – 480 с.

Винничук А.П.

Винницкий государственный педагогический университет
имени Михаила Коцюбинского

НАЦИОНАЛЬНОЕ ПРОШЛОЕ В АНАЛИТИЧЕСКОМ ДИСКУРСЕ НИКОЛАЯ СИРОТЮКА

Аннотация

В статье раскрыты особенности художественного мышления Н. Сиротюка. На основе анализа исторических исследований и фольклорных произведений определены источники написания романа «На переломе». Исследованы историческая и художественная правда, выделены аспекты писательского домьсла и вымысла. Осуществлен художественный анализ романа, основной акцент сделан на образах Саввы Чалого, Петра Чалого, Гната Голого и др. Выделены основные признаки прозописания Н. Сиротюка.

Ключевые слова: историческая правда, художественная правда, вымысел, домьсел, документализм, фольклоризм.

Vinnichuk A.P.

Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University of Vinnytsia

NATIONAL FORETIME IN ANALYTICAL DISCOURSE OF MYKOLA SYROTYUK

Summary

The article reveals peculiarities of creative thinking of M. Syrotyuk. Based on analysis of historical research and folklore works, was identified the sources of writing the novel «Na krutozlami». In the article, historical and artistic truth were research, aspects of writer's speculation and fiction were deteched. Were produced artistic analysis of the novel, the focus is on the figures Sava Chaly, Peter Chaly, Gnat Holyi and others. In the article is determined main features of prose writing of M. Syrotyuk.

Keywords: historical truth, artistic truth, fiction, speculation, documentary, folklorism.